

Bibliotheca Iuridica

*Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványai*

Acta Congressuum
11.

ISSN 1587-8821
ISBN 963 463 785 X

GAZDASÁG ÉS JOG

SZAKÁCS ISTVÁN ÜNNEPI
TANULMÁNYKÖTET

SZERKESZTETTE
STEIGER JUDIT

ELTE Állam- és Jogtudományi Kar – Gondolat Kiadó
Budapest, 2005

Még jelentősebb, hogy a politikai funkciónak a gazdasági funkció hatásait szükségképpen feltétlenül fékeznie és elterelnie kell. Az államrezon és a gazdasági rezon mindig különbözni fog. Minden, a még oly kapitalista államnak is a maga szükségszerű funkciója miatt a gazdaságot mindig csak a saját működése érdekében, eszközként kell használnia. Minden államnak egzisztenciális okokból a gazdasági cserefolyamatokat valahogy korlátoznia kell, a szabad versenyt fékeznie kell, vagy ki kell kapcsolnia.

Az állam általi gazdaságon kívüli szempontokat követő gazdaságsszabályozás szükségszerűsége először is egy lényegében meghatározott területre vonatkozó általános államrend szükségszerűségéből adódik. A gazdálkodást (das Wirtschaften) mint politikumot kell fölismerni. Már az a tény, hogy valamennyi gazdasági szubjektum ugyanazon, valamennyiüket átfogó tér határain belül egymással együtt élni kényszerül, szükségessé teszi az államot. A szabad gazdasági forgalom egy piaci rendet létre tud ugyan hozni, jogrendet és jogbiztonságot azonban sohasem. A jog gazdaság számára is nélkülözhetetlen állami tételezésének és biztosításának a hatóköre azonban földrajzilag-politikailag és nem gazdaságilag meghatározott, ami megmagyarázza a saját törvényű politikai szervezet elkerülhetetlenségét. Hogy azonban az állam általi minden gazdasági szabályozásnak gazdaságon kívüli meghatározottságúnak kell lennie, azt az egyszerű körülmény megmagyarázza, hogy az állam területén együtt élő gazdasági szubjektumok többek, mint csak pusztán gazdasági szubjektumok. A célracionálisan cselekvő homo oeconomicus egy elméletileg indokolt fikció. A valódi ember azonban a maga természeti és kulturális szituációjával való kötöttségeiben él, amit a gazdasági ráció ugyan erősen befolyásolhat, de egészében sohasem számolhat föl. A tájhoz, családhoz, neveléshez, valláshoz, nemzethez, osztályhoz, párthoz, mindenekelőtt azonban államához érzelmileg és akaratilag kötődő valóságos ember legalább olyan gyakran cselekszik gazdasági megfontolásoktól függetlenül vagy éppen azokkal szemben, mint azok által motiváltan. Az államban tehát nemcsak egy gazdasági társadalom szerveződik meg és aktivizálódik, hanem egy területi társadalom is a maga természetének és kultúrájának minden közösségével és ellentétével. Az állami funkció lényege azonban éppen abban van, hogy a gazdasági célokat a politikai szituáció egészébe beillessze, ami magától értetődően csak egy gazdaság fölé rendelt álláspontból történhet.

A politikai funkció saját törvényszerűsége kiváltképpen abban a körülményben leli a maga alapját, hogy az állami hatalom hatókörét a határain vele konkuráló államok korlátozzák, a gazdasági kapcsolatok hatóköre viszont elvileg határtalan. Gazdasági terület és államterület sohasem fedik egymást, a legkevésbé a kapitalista gazdaság esetében. Ebben a népgazdaság messzemenően politikai fogalma is pusztán fikció, amennyiben azon egy gazdasági egységet értenek. Mint a politikai hatalom gazdasági alapja azonban az államilag körülhatárolt gazdasági terület mindennél nagyobb jelentőségű. Ezért törekszik minden állam arra, hogy népességének gazdasági területét többé vagy kevésbé összhangba hozza államterületével. Ezt a célt a világháború előtti imperializmus a politikai hatalmi szféra kiterjesztésével akarta elérni, a háború utáni időszak protekcionizmusa és autarkizmusa viszont a gazdasági terület korlátozásával.

PEST, BUDA ÉS ÓBUDA GAZDASÁGI ÉS PÉNZÜGYI IGAZGATÁSA AZ ÚJKORBAN

Buda, Pest vagy éppen Óbuda városának középkori dicsősége már messzi emlékek tünt 1686 szeptemberében, amikor a Lotharingiai Károly herceg által vezetett európai egyesített sereg visszafoglalta a városokat és környéküket a 145 éves török fennhatóság alól. Az 1686-os felszabadulást követően Pest és Buda városa csak 1703-ban nyerték vissza kiváltságaikat, bár 1711-ig várni kellett a jogok kiteljesítésére. A városok (Pest és Buda) jövedelemforrásai egészen 1711-ig a *Kamaraigazgatóság*hoz folytak be, ez csak Eleonóra császárnő kiváltságlevele – amely egyben megerősíti az 1703. évit – nyomán került a városokhoz.¹ Óbuda mezővárosi rangban maradt a három város 1873-as egyesítéséig.

Buda szabad királyi főváros, mint királyi birtok, közvetlenül uralkodói fennhatóság alatt állott. Az önkormányzat működésének ellenőrzését az uralkodó dikasztériumaira bízta, így a *Magyar Kamarára*, a *Magyar Kancelláriára* és a *Magyar Királyi Helytartótanácsra*. A pénzügyi ellenőrzést elsősorban a *Magyar Kamara* intézte.²

A város közigazgatásának élén az 1687-ben alakult *városi tanács* állt, amelynek tagjai a *polgármester*, a *főbíró*, a *városi kapitány* és a *tanácsnokok* voltak. A *városi tanács* szinte minden ügyet tárgyalt, amely elé került, még akkor is, ha végső döntést nem hozott, hanem kiszignálta valamelyik bizottságra vagy hivatalra. Így gyakorlatilag lehetetlen határvonalat húzni a *városi tanács* és a hivatalok hatásköre közé. A tanácsulési jegyzőkönyvek tartalmazzák a városi tanácsulás elé került ügyek referátumait és az azokra hozott határozatokat.³

A város egyéb szerveit két csoportba oszthatjuk: a bizottságokra és szakigazgatási szervekre.

A *városi tanács* munkáját a *városi tanács* és a *választópolgárság* tagjaiból összeállított bizottságok segítették. A bizottságok felállítására a közigazgatási ügyek sza-

¹ Bácskai Vera: *Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez 1686–1873*. Budapest, 1971, 21–22.

² *Budapest Enciklopédia*. Szerk. Tóth Endréné. Budapest, 1981, 174.

³ Nagy István – Nagy Lajos – Wellmann Imre: *Budapesti 1. sz. Állami Levéltár, Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárjai*. Budapest, 1959, 15–17.

porodásával egyidőben, a 18. század elején került sor. Egy bizottság felállítását nemcsak a város, hanem felső hatóság is kezdeményezhette, így tagjai között nem csak városi polgár lehetett. Léteztek állandó és ideiglenes bizottságok is. A *Gazdasági Bizottmányt* a 18. század végén állították fel. Feladata: gazdasági ügyek és a beszállásolási ügyek intézése volt. Az *Árvabizottmányt* Buda a 19. században szervezte meg. A bizottság az árvaigazgatási feladatokat látta el, főleg annak vagyoni, pénzügyi vetületét. A bizottmány elnöke rendszerint egy *tanácsnok* volt, tagjai pedig az *árvaatya*, a *számtartó*, valamint a *választott polgárság* küldöttei. Az árvaügyekre vonatkozó beadványokat bizottságilag, ülés keretében tárgyalták meg. Árvaügyben a *belső tanácsnak* véleményeket és javaslatokat adtak.⁴

Buda hivatali struktúrája igen szerteágazó volt. A legdifferenciáltabb terület a pénzügyi igazgatásra jutott. A városi vagyoni- és pénzkezelésre, a pénztári teendők ellátására szolgáló *Kamarai Hivatal* a városi *főkamarás* (*Oberkämmerer*) tisztsége körül alakult ki. A török uralom utáni időkben a pénzkezelés, a számadások vezetése a *polgármester* feladata volt Budán. 1694-ben alkalmazott a város először *főkamarást*, majd *alkamarást* is. A városi pénzeket tulajdonképpen a *főkamarás*, illetve az alá tartozó *Kamarai Hivatal*, későbbi elnevezéssel a *Pénztár* (*Oberkammeramt*, *Stadtkassa*) kezelte. A városi *Kamarai Hivatal*, illetve *Pénztár* együtt működött az *Adópénztárral* (adóhivatallal), a két hivatalnak azonban külön személyzete volt. Az *Adóbeszedő Hivatal* által beszedett állami és városi adókat a kamarai elszámolásokban is szerepeltették, mert a beszedett adókat átadta testvérintézményének, a *Pénztárnak*. A *Kamarai Hivatal* rendes személyzete a *főkamarás*, egy *ellenőr* és a segéd-személyzet volt. A számadások ellenőrzése és felülvizsgálata a 18–19. században a városi *tanács* megbízása alapján különböző közegek feladata volt. Kezdetben az *árvaszámtartó*, a *fertálmesterek* vagy akár a *Telekhivatal* vezetője is ellenőrizhette a számadásokat Budán, később ez a feladat a *választópolgárságra* szállt át.⁵ A 18. században megjelent egy önálló ellenőrző intézmény, a *Számvevőség*. A legfelsőbb ellenőrzést a *Magyar Kamara* végezte, illetve az általa kiküldött királyi biztos. A számadásokat ezenkívül még esetenként a *Helytartótanács* is ellenőrizte.

A bevételek közvetlenül vagy közvetve kerültek a városi *Pénztárba*. Közvetlenül a polgárdíjak, a fürdők, városházi boltok bére, a felvett kölcsönök visszafizetett részletei, valamint az engedélyek díjai. Közvetve az *Adóhivatal*, *Telekhivatal*, *Vámhivatal*, *Sörház*, *Tizedhivatal*, *Alkamarási Hivatal* közvetítésével kerültek a *Kamarai Hivatalba*, illetve a *Pénztárba*, mégpedig ezek a befizetések a gazdálkodásukból tisztán megmaradt bevételükből származtak.

A mérleg másik részét a kiadások képezték: tisztviselők fizetése, állami adók, *Sörház*, szegényház, kórház fenntartása, utcakövezés, városi építkezések, javítások.

⁴ Nagy István – Nagy Lajos – Wellmann Imre: *Budapesti I. sz. Állami Levéltár*, Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárai. Budapest, 1959, 72–73.

⁵ Kosáry Domokos: *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. In Gerevich László (szerk.): *Budapest története*. III. Budapest, 1975, 167.

A városi *Kamarai Hivatal* által vezetett számadáskönyvek minden évben kimutatták az egyes jövedelmi ágakból befolyt összegeket. Ezeknek összeadásából megkapjuk Buda egyévi teljes bevételét. A számadáskönyvek ugyanígy tartalmazzák a város kiadásait is ágazonként, amelynek összeadásával Buda teljes évi összkiadásait kapjuk meg. Napi bontásban, naponkénti feljegyzéssel, tehát gyakorlatilag naplőkönyvvvel csak 1777 óta találkozhatunk. A számadás lapjai folyamatos számozással vannak ellátva, 1780 óta pedig már nyomtatványon dolgoztak, minden lap alján *summariummal*. 1788 óta a levéltári adatok között már fellelhető az előzetes költségvetés is. Először ez a *főkamarás* feladata, majd pedig a *Számvevőség* készíti el a következő évi pénzügyi tervet.

Az *Alkamarási Hivatal* a város gazdasági hivatala volt, már a 17. század végén létezett, élén a városi *alkamarással*. E hivatal hatáskörébe tartozott a különféle városi gazdaságok, gazdasági intézmények gondnoksága, gazdálkodásának vezetése. Budán ezek az alábbiak voltak: városi szőlők és pincék, a *Sörház*, a fürdők, a városmajor, a *Fortuna vendéglő*, a városi házak, kaszárnnyak, színház gazdasági ügyeinek intézése, a közvilágítás, a vízvezeték, az utak, csatornák karbantartása, a foglyok ellátása. A város erdeiből szállított rőzse vagy facsemeték szintén a számadás részét képezték.⁶

A városi bevételek jelentős részét adták a város és az állam javára beszedendő adók. Az állami és városi adók háztartásonkénti kivetését a 17. század végén és a 18. század elején a *fertálmesterek*, a kiküldött *tanácsnokok* és a *választópolgárok* végezték. Az adók beszedése az *adóbeszedőre* hárult. Az *adóbeszedő* a Budán beszedett adót a városi *főkamarásnak* adta át. Buda 1712-ben a hadiadó kezelését elkülönítette a város egyéb bevételeitől, és külön tisztviselőre is bízta. Az *adóbeszedő* később személyzetet is kapott, így alakult ki az *Adóhivatal* a 18. században, amely a mai értelemben nem volt önálló szerv, mert a *Kamarai Hivatallal* egyesítve működött. A 19. század elején is együtt említik a két intézményt, így az *Adóhivatal* és a *Kamarai Hivatal* együttesen egy *adószedőről*, egy *ellenőrrel*, két *segédről* és egy *pénztári írnokról* beszél. Az egységesen kezelés fő indoka az volt, hogy nem tudták a két bevételi forrást elkülönítetten kezelni. Az adóügy kidolgozása – ahogy a költségvetési terv elkészítése is – nem az *Adóhivatal*, hanem a *Számvevőség* feladata volt.

Az *Adóhivatal* által beszedett adó volt a *hadiadó* (*contributio*, *porció*), a városi *háziadó*, a *védelmi adó* (*Schutz Thaler*; rácoktól, zsidóktól), a *rendkívüli hadiadó* (*subsidium*),⁷ a *kereseti adó* (*Gewerbgelder*). Buda háztelkei és kertjei értékosztályba kerültek, s ennek alapján szabták ki az adókat, adott érték (minőség) és négy-szögöl (mennysiség) szerint. Az adóév november 1-jétől október 31-éig tartott. Ha valaki nem fizette be az adót, felszólító levelet kapott. Ezt követte a foglалás.⁸

⁶ Nagy István – Nagy Lajos – Wellmann Imre: *Budapesti I. sz. Állami Levéltár*, Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárai. Budapest, 1959, 81–92.

⁷ Érdekes, hogy itt szerepelt a Nemzeti Múzeum építésére kivetett pótdadó is.

⁸ Nagy István – Nagy Lajos – Wellmann Imre: *Budapesti I. sz. Állami Levéltár*, Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárai. Budapest, 1959, 103–113.

Az árvavagyont a város vagyonától teljesen elkülönítve kezelték, az *Árvaalapot* a *Magyar Kamara* és a *Magyar Királyi Helytartótanács* ellenőrizte.⁹

Több alapítvány is szolgált jótékony célokat: tanulmányi ösztöndíjat adott a *Plattschläger Alapítvány*; iskolai és kórházi adományokat osztott szét a *Plattschläger–Mükkenhuber Alapítvány*. Külön szegényintézeti alapítvány is működött, a *Dimsz–Koháry Alapítvány*, de meg kell említeni a *Széchenyi–Kollonits Alapítvány* is.

Az alapítványok mellett városi pénzalapok is szolgáltak közcélokat. Az alapok előnye volt, hogy meghatározott és a városi költségvetéstől elkülönített bevételek és gazdálkodásuk volt, így csak a meghatározott célt szolgálták, más előirányzat terhére vagyonukat csökkenteni nem lehetett. A pénzügyi igazgatás területén született alapokat is a *Kamarai Hivatal* kezelte, de elkülönült pénzügyi szervezeteket eredményezett a *tűzoltópénztár*, *nyugdíjpénztár*, a *halottaskocsi pénzalapja*, valamint egyéb alapítványok és alapok. Egyes alapok mellé külön számadót is állíthattak. Ilyen volt például a *Feuerkassaeinnehmer*. A *Budai Temetkezési Alap* a sírás és a halotti kocsi után fizetendő díjakból tartotta fenn magát, s fedezte azon halottak illő temetésének költségeit, amelyeket a hozzátartozói szociális rászorultságuk alapján nem tudtak megfizetni. A város hűsételésének megkönnyítése érdekében jött létre a *Hűsételési Alap* (Fleisch-Regie-Fond). Buda város polgárai közé való felvétel esetén kellett az ún. *polgárdíjat* lefizetni. Ezenkívül ilyenkor hozzájárulást kellett fizetni a tűzoltókasszához, a jótékonyági alaphoz, a városi kórházi alaphoz stb. A jótékonyági alapokat növelte a polgárrá válás alkalmával fizetett illetékek mellett a büntetéspénzek egy része is.¹⁰

Az egyházi területén a városnak szintén fontos feladatok ellátására kellett vállalkoznia. A városi plébániák esetében Buda városa látta el a kegyúri jogokat. Mivel a város támogatta a templomokat, azoknak a városnak elszámolást tartoztak benyújtani. Buda városa az alábbi plébániák kegyuraságát látta el: újlaki, krisztinavárosi, tabáni, vizivárosi, várbeli plébániák. Ezenkívül: Szentháromszobrok, Szeplőtelen Szűz-kápolna, Nepomuki Szent János-kápolna, Szent Ferenc- és Szent Sebestyén-kápolna, Szent Rókus-kápolna, Temetői kápolna, Segítő Szűz-Kápolna, Szent Flórián-kápolna. Az egyházi pénzügyekhez tartozott a tized kérdése is. Buda városa a gabona- és bortizedet bérelte. Erről 1748 és 1811 között feljegyzések (levéltári anyagok) vannak. A tized beszédését a *Városi Dézsmahivatal* végezte.¹¹

⁹ Kosáry Domokos: *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. In Gerevich László (szerk.): *Budapest története*. III. Budapest, 1975, 170.

¹⁰ Ugyanígy növeli a pénzügyi alapokat az iparüzési engedély kiadása is. Álljon itt egy híres példa! BL. Tanácsulási jegyzőkönyv. 1845. jan. 24. 446. sz.: A budai tanács engedélye Ganz Ábrahámnak vasöntőde üzemeltetésére. A svájci születésű Ganz Ábrahám képzettsége és magaviselete alapján engedélyt kap. Cserébe a közpénztárba be kell fizetnie 2 pengőt a kórházi alapba, 2 pengőt a nyugdíjazási alapba, 2 pengőt a fegyházi alapba.

¹¹ Nagy István – Nagy Lajos – Wellmann Imre: *Budapesti 1. sz. Állami Levéltár, Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárjai*. Budapest, 1959, 87–113.

Ahogy a város bérelte a tizedet, úgy a város a tulajdonát képező haszonvételeket adta bérbe. Ilyenek a fürdők, a dohányeladás, a vámok, a *Sörház*, a legelők és a sóeladás hasznai.

A polgárok után maradt árvákról – mint már említettük – a *tanácsnokok* felügyelete mellett gondoskodott a város. A vagyonkezelésre viszont külön hivatalt hoztak létre. Kezdetben Budán a városi tisztviselők között csak *árvagyámot* és *árvaszámartót* találunk. A 18. század elején szembesülhetünk már differenciált intézményesüléssel, amikor megjelenik az *Árvaszámartóhivatal*. A neve a 18. század második felére *Árvahivatalra* (*Waisenamt*) egyszerűsödik. A 19. század elején a hivatal egy *árvaatyából*, egy *ellenőrből* és egy *írnokból* tevődött össze. Feladatuk az árvák személyének nyilvántartása és vagyonuk kezelése, számadások vezetése.¹²

A városi tanács alá rendelt hivatalok közül a legfontosabbak közé tartozott a *Telekhivatal* (*Grundbuchamt, Grundverwalteramt, officium urbariale*). A *Telekhivatalnak* saját bevételei voltak. Ilyenek a telekkönyvezéssel (eljárással) kapcsolatos díjak: ingatlanlevél kiállítása, be- és kitáblázás, valamint a különböző adók: földadó, telekadó (*Gunddienst*), hegyvám (szőlőtermesztés után; *szőlőkilenced*), szőlőcsőszök díjazására szedett adó (*Hütgeld*), szüreti adó (a szüret költségeire; *Lesezettl*).

A *mértékfelügyelő* 1696, *hidvámszedő* 1705 óta van tudomásunk. A hidvámszedőt Pest és Buda közösen alkalmazta és fizette.¹³

Pest városa a török alóli felszabadulást követően sokkal szerényebb körülmények között indult fejlődésnek, mint Buda. Buda lett a főváros, így helyzeti előnyét kihasználva indulhatott útnak. Az örökösödési háborúk konjunktúrája viszont jót tett Pest fejlődésének, a 18. század közepén rohamosan indult gyarapodásnak, amely a 19. század közepére Magyarország metropoliszává tette. A török iga alóli felszabadulást követően – akárcsak Budán – Pest felett a hatalmat a *kamarai inspektor*, majd a *kamarai adminisztrátor* gyakorolta. 1687. október 6-án nevezték ki Pest város első *városhíráját*. A város hatalma viszont csupán arra terjedt ki, hogy végrehajtsa az állami (kamarai) parancsokat, gyakorolja a községi bíraskodást, intézze a város belügyeit. Közvégyona viszont nem volt, mert a város saját vagyonnal és jövedelemmel ekkor még nem rendelkezett. 1703-ban, Buda városával egy időben Pest is privilégiumlevelet kapott, szabad királyi város lett, kikerült a bécsi kamara irányítása alól, s egyenesen a király s a *Magyar Kamara* fennhatósága alá került. A várost a *belső tanács* igazgatta, amelynek hatásköre politikai, közigazgatási és bíraskodási jogkörre egyaránt kiterjedt. 1705-ben állt fel a *külső tanács*, 1731-ben pedig a *választott polgárság* testülete. Ez utóbbi testület jogköre lett az adókulcs megállapítása.

¹² Nagy István – Nagy Lajos – Wellmann Imre: *Budapesti 1. sz. Állami Levéltár, Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárjai*. Budapest, 1959, 28–32, 78.

¹³ Kosáry Domokos: *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. In Gerevich László (szerk.): *Budapest története*. III. Budapest, 1975, 170.

sa, a városi számadások felülvizsgálata, a státutumok hitelesítése és a város gazdasági ügyeiben – a tanács felkérése alapján – véleménynyilvánítás. A választott polgárság működését a bizottságokban fejtette ki, amelyekben a *belső tanács* tagjaival közösen dolgoztak a választott polgárság tagjai.¹⁴

Már a 18. század elején megjelentek a szakigazgatási szervek. Így: *Kamarási Hivatal, Telekhivatal, Árvahivatal, Adóhivatal, Számvevőség*.¹⁵

A *Kamarási Hivatal* felállítása 1688-ban került sor. 1704-től már van *alkamarás* is, aki először a városi bormérést irányította. De *alkamarási hivatal* itt nem alakult, csak Budán. 1727-ben már biztos volt *adószedő*. 1743-ban pénzügyi ellenőri tisztség felállítását javasolták, s rá három évre már lett is *számvevő*. A *Számvevőség* viszont csak II. József alatt jött létre. A *telekkönyveket* 1706 óta vezetik, később létrejött a *Telekhivatal* is. 1722-ben született meg az *Árvapénztár, árvaszámtartóval*, majd az *Árvahivatal*. 1731-től a *kamarás*, a *telekkönyvvezető* és az *árvaszámtartó* tiszte a választópolgárság jelölése alapján a *külső tanács* valamelyik tagja töltötte be.¹⁶

A városi gazdálkodás és pénzügyek kezelője a *Gazdasági Bizottmány* volt. A *belső tanács* és a választott polgárság küldötteiből, valamint a szakhivatalnokokból (*kamarás, számvevő, mérnök, városgazda*) állt, a városbíró, a későbbi *polgármester* irányítása alatt. Hatáskörébe tartozott a városi ingatlanok bérbeadása, a városi utak, utcák, épületek javítása, tisztántartása, kisebb számlák jóváhagyása, a házipénztári utalványok engedélyezése. A városra fordítható pénzkeret szükségessége utal az a helyzet, hogy a pesti vásárokon álló öröket rokkantakból szervezték meg, amely nem a szociális foglalkoztatás ékes példája, hanem az anyagi források minél racionalisabb felhasználásának tipikus esete.¹⁷

Pesten az árvák ügyeinek intézésére, az árvapénzek kezelésére a privilégiumlevél (1703) értelmében a városi *tanács* kapott felhatalmazást. A tanácsülésen történt az árvák ügyében való intézkedés. A *belső tanács* által kiküldött bizottság vette fel a hagyatéki leltárt. Az elhalt városi polgárok árváiról ugyanolyan lelkiismeretesen gondoskodott Pest, ahogyan azt Buda is tette. A megalakított *Árvabizottmány* tagjai voltak az *árvaatya*, az *árvaügyész*, a kiküldött *tanácsnokok* és *választópolgárok*. A bizottmány feladata a véleményezés volt. Véleményezte a *tanácstól* a bizottság elé utalt kérdéseket, így az árvavagyon kezelésével vagy az árvák nagykorúsítása esetén az örökségük kiadásával kapcsolatos ügyeket. Ennek a bizottságnak 1822-től van levéltári nyoma. 1740-ben szervezték meg az *árvaszámtartó (Pupillen Raith Handler)* állását, az ő tiszteből fejlődött ki az *Árvahivatal*. Ettől kezdve az *árva-*

számtartó feladata volt az árvák személyének és vagyonának bejegyzése a *Waisenbuchba*, az árvák vagyonának kezelése a hagyatéki leltár felvételétől a nagykorúságig, az árvák gyámjainak ellenőrzése.

1732-től alkalmazott Pest *telekkönyvi igazgatót*. Ezen tisztség mellett fejlődött ki a városi *Telekkönyvi Hivatal*. Hatáskörébe tartozott a telekkönyvek vezetése, a teleklevelek kiadása, 1767 után a telekátírási jegyzőkönyvek vezetése, a telkek felmérése, valamint a jelen tanulmány tárgya szempontjából fontos *telekadó* kivetése és beszédése.

A városi *számvevőség* intézte és tartotta nyilván a városi *Serfőzőház*, vendégfogadók, az *Amphitheatrum*, zsidókonyha, téglágető, rétek, szántók, egyéb ingatlanok, a vadászati jog és a városháza épületében levő üzlethelyiségek bérleti ügyeit.¹⁸

Óbuda alkotmányos helyzete viszont másként alakult, mint az előbb tárgyalt testvérvárosainál. 1541 előtt Óbuda királynéi és káptalani város volt. A török uralom alatt faluvá süllyedt, a 15 éves háború, ill. a visszafoglalás idején pusztává vált.¹⁹ Zichy István kamaraelnök 1659-ben váltotta magához a kincstár által már korábban elzálogosított komáromi váruradalmat s vele együtt Óbudát is. A birtokra királyi adománylevelet kapott. Még életében, 1671-ben kiadta örökségét fiainak. Ez a rész az ifjabb Istvánnak jutott. 1700-ban meghalt Zichy István, s az uradalmat a legidősebb fia, Zichy Péter örökölte meg.²⁰

A földesúr a török után újra-, illetve betelepülő magyar lakosság mellé németeket és zsidókat hozott. A gyors ütemben növekedő község hamarosan földesurától mezővárosi (oppidum) rangot kapott. A katolikus németek hamar átvették a vezető szerepet a református magyarsággal szemben. A zsidók számbeli gyarapodása következményeként a 18. század végére önálló igazgatást nyertek, amely csak 1861-ben olvadt bele az egységes városi közigazgatásba.²¹ 1726-ban az uraság bérbe adta a zsidóknak az óbudai serfőzőházat. Ebből szép jövedelem származott. Elöljáróságukat maguk határozhatták meg, büntetéseket szabhattak ki és hajthattak végre, szabad vallásgyakorlat és zsinagógaépítés illette meg őket, díj ellenében mészárszéket tarthattak fenn, s italt is mérhettek, de ezt csak zsidóknak. Ingatlanszerzési képességgel bírtak. Kötelezettségként írta elő nekik a földesúr az éves adók fizetését, tűzoltóság fenntartását, az üzleteik keresztény ünnepeken való zárva tartását, idegen zsidók beszállásolásának bejelentését. A keresztény községgel mellérendelt viszonyban voltak. A község élén a *zsidóbíró* állt, mellette *tanács*, két *esküdt* és öt *ülők* taggal. Volt egy 24 tagú *külső tanács*, amelyet a *szószóló* vezetett, valamint egy

¹⁸ Nagy István – Nagy Lajos – Wellmann Imre: *Budapesti 1. sz. Állami Levéltár, Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárai*. Budapest, 1959, 223, 268, 277.

¹⁹ Nagy István – Nagy Lajos – Wellmann Imre: *Budapesti 1. sz. Állami Levéltár, Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárai*. Budapest, 1959, 309.

²⁰ Gál Éva: A török időktől a szabadságharcig. In *Óbuda évszázadai*. Főszerk. Kiss Csongor, Mocsy Ferenc. Budapest, 1995, 206–207.

²¹ Schams Franz: *Vollständige Beschreibung der königl. freien Hupt Stadt Ofen*. Wien, 1822, 646–647.

¹⁴ *Budapest Enciklopédia*. Szerk. Tóth Endréné. Budapest, 1981, 174.

¹⁵ Nagy István – Nagy Lajos – Wellmann Imre: *Budapesti 1. sz. Állami Levéltár, Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárai*. Budapest, 1959, 177.

¹⁶ Kosáry Domokos: *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. In Gerevich László (szerk.): *Budapest története*. III. Budapest, 1975, 176.

¹⁷ Csaplovics János: *Gemälde von Ungarn*. II. Pest, 1829, 81–84.

60 tagú *képviselő-testület*. Óbuda így a zsidók számára Pest és Buda nagyvárosok előszobájának számított.²²

A Zichy család a *Kincstárral* szembeni perében 1766-ban elvesztette óbudai földesúri joghatóságát, s birtok a *Magyar Kamara* igazgatása alá került, mint az *Óbuda-visegrádi Koronauradalom* része.²³ Ettől kezdve a község királyi mezővárosi rangba került.

A keresztény község igazgatását és az alsó fokú igazságszolgáltatási ügyeket a *városbíró* és a *tanács* látta el. 1761 óta *külső tanács* is működött a településen.²⁴ A 18. század közepétől a *tanács* már biztos, hogy tizenkét tagú. Tagjainak elnevezése: *esküdtek* (*Gerichtspersonen*, *Gerichtsbesitzer*). Rajtuk kívüli kezdeti tisztviselők a *jegyző* és az *adószedő* (*Einnehmer*). A *bíró* és a *városi tanács* a legtöbbet a községbeliek jogainak megóvásával foglalkozott: hagyatéki és árvaügyek, ingatlan átruházások, polgári keresetek, kisebb bűnügyek intézése. Idővel egyre több pénzügyi és gazdasági kérdés is napirendre került.

Óbuda a 18. század folyamán egyre több elemét valósította meg, illetve másolta le Buda és Pest gazdasági és pénzügyi szervezetének, valamint működési rendjének. A számadásokat a *jegyző* készítette el, de érte mind a *belső*, mind a *külső tanács* felelősséget vállalt. Számon tartották az ingatlanok átruházását, számot adott a *bíró*, a *városgazda*, a *téglaínspektor* az általa kezelt összegről, az *árvaatya* a jelentős összegekre rúgó árvavagyontól nyújtott kölcsönökről, a *szegényház* (kórház) és a *szegényalap* gondviselője ezen intézmények tökéjének és bevételeinek hovaforrásáról. Az *adószedő* szedte be és továbbította az állami és földesúri adókat.²⁵

Két kassza működött Óbuda mezővárosban: a dézsmaváltás és a földesúri haszonvételek váltásának összegei kerültek a *Contracts Cassába*, amelynek a kezelője a *Contracts-Einnehmer*. A földesúri *taksa*, a *hadi- és háziadó* a *Contributions-Cassa* részét képezte, kezelője a *Portions-Einnehmer* volt. Óbudán azért nem volt az elkülönítés teljesen következetes. Sürgős kifizetés esetén volt átjárás a két pénzügyi forrás között.

A jegyzőkönyvezések, számadások a katonai év szerint voltak beosztva, tehát a gazdasági év novembertől a következő év októberéig tartott. A polgári időszámításra csak 1843-ban tértek át.

Az árvavagyon terhére adott kölcsönökről kötelezvényeket állítottak ki, s azokat a városháza irattárában helyezték el. Az árvák vagyona hatalmas volt. Óbuda úgy kamatoztatta, hogy a helyieknek adta a pénzeket kölcsön. Az ügy fontossága miatt a

²² Komoróczy Géza (szerk.): *A zsidó Budapest*. Budapest, 1995, 63.

²³ Gál Éva: Óbuda, 1541–1848. In Rádi Károly (szerk.): *Tanulmányok Óbuda történetéből*. III. Budapest, 1990, 42.

²⁴ *Budapest Enciklopédia*. Szerk. Tóth Endréné. Budapest, 1981, 175.

²⁵ Kosáry Domokos: Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. In Gerevich László (szerk.): *Budapest története*. III. Budapest, 1975, 178, illetve Nagy István – Nagy Lajos – Wellmann Imre: *Budapesti 1. sz. Állami Levéltár, Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárai*. Budapest, 1959, 311–312.

számadásokat évente egyszer a *bíró* és a *tanácsnokok*, valamint a földesúr is felülvizsgálta.²⁶ Sok hitelviszonnyal kapcsolatosan betáblázásra is sor került. A szőlők után a község hozzájárulást szedett, ez volt a *Lösgeld* vagy *Lösegeld*. A beszedett összeget a szőlőhegyi utak karbantartására, *szőlőcsőszök* fizetésére, részükre puska- por vásárlására fordították javarészt. A *szőlődézma* legtöbbször együtt lett beszédve a kilenceddel és a többi terményre vonatkozó tizeddel. Az óbudai úrbéres iratokból kitűnik, hogy a *robotot* a helyi lakosok pénzben megváltották. Érdekességként tarthatjuk viszont számon, hogy az állami adó- (*hadi- és háziadó*) összeírásokon igen sokszor a *szolgabíró* aláírása található, aki pedig a vármegye, nem pedig a városi közösség vagy a földesúr embere.

Óbudán is vezettek nyilvántartásokat a helyi bevételekről és kiadásokról. A *városbíró*nak a következő pénzügyi kiadásai voltak: az átvonuló katonaság részére szükséges széna és zab vásárlása, végrehajtók napidíja, katonai biztosok, földesúri és vármegyei alkalmazottak megvendéglése és lekenyerezése, ünnepeken a templomban ministrálók díjazása, a községnek szükséges írószerek és eszközök beszerzése, a község ügyében tett kiszállások napidíjai, a község szolgálóinak díjazása.

A községi szegényházat, illetve kórházat 1777-ben létesítették magánszemélyek és céhek adományából. Ebből vásároltak házat helyi és átutazó munkaképtelenek számára. Az 1820-as évek végétől kezdődően szegényintézet is volt, amely az óbudai szegények segélyezésére és a koldusok ellátására alakult. Elnöke a plébános volt, a templomi és heti gyűjtésekből, hagyatékokból befolyó pénzeket a szegényintézet gondnoka fordította alamizsnára, a szegények elhelyezésére szolgáló szoba, konyha és berendezés fenntartására, tüzelőre, szegény emberek eltemetésére. A bevételek jóval meghaladták a kiadásokat, így néha kölcsön folyósítására és a vagyon gyarapítására is alkalmas volt a pénzalap. Erre 1829-től van adat.

Fontos gazdasági tisztség a településen a *városgazda*, németül *Cammerer oeconom*. Ezt a tisztséget 1803-ban létesítették. Az általa kezelt bevételek: községi földek bérbeadása és eladása, községi széna és trágya eladása, községi épületek, helyiségek, így különösen a községi kocsmák és pálinkafőző bérbeadása, halottaskocsi használati díja. 1828-ban kapott Óbuda vásártartási jogot, így ehhez járult még a vásárvám jövedelme. Kiadásai a községi épületek karbantartása, kút létesítése, árok-metszés, a felszerelési tárgyak pótlásának költségeiből, fuvar költségből, felvett kölcsönök törlesztéséből álltak össze.

Már 1786-ban van arról levéltári irat, hogy a földesúrral kötött szerződés alapján a dézsmát és a haszonvételeket megváltotta Óbuda. 1800-tól alkalmazták a *Contracts-Einnehmer*t, akinek kiadásai közé a földesúri szerződéshez és az egyházi tized körüli alkuhoz kapcsolódó összegek, a dézma, a pálinkafőző üst és a tégláégető üzemből tartásához és a váltásösszegek befizetéséhez kapcsolódtak.

²⁶ Ez főleg azért nagyon érdekes, mert láthattuk, hogy Budán és Pesten az árvák vagyonát szigorúan elkülönítették, azokat megterhelni vagy azok terhére kifizetéseket eszközölni egyszerűen lehetetlen volt.

Az óbudai jobbágyok terheiket évente egy összegben fizették meg a földesúrnak, ez a már említett *taksa* (*Grundgeld*). Ezt 1800-tól a *Portion-Einnehmer* szedte be. Sokszor viszont előfordult, hogy az uradalomnak Óbuda a *taksa*, a *dézsma* és földesúri *haszonvételek* megváltásának összegeit évente több részletben fizette be.²⁷

Budapest mindhárom jogelőd városa gazdálkodásánál azonos, illetve nagyon hasonló elemeket lelhetünk fel. A törökkor utáni dinamikus fejlődés magával hozta a modern és differenciált közigazgatási rendszer kiépítését. A gazdasági élet pénzügyi hátterét az alkotmányos állástól függetlenül szerteágazó intézményi struktúra biztosította. A legfontosabb szervek komplex rendszere a 19. század elején rendelkezésre állt. Ennek fényében már könnyen igazolható, hogy a városegyesítés folyamatában a kiemelkedő színvonalú szaktudás és intézményi rendszer nagyban segítette a zökkenőmentes átalakulást.

A KÖZGAZDASÁGTAN TANSZÉK TANULMÁNYAI

²⁷ Nagy István – Nagy Lajos – Wellmann Imre: *Budapesti 1. sz. Állami Levéltár, Buda sz. kir. főváros, Pest sz. kir. város, Óbuda mezőváros levéltárai*. Budapest, 1959, 316, 322, 337–356.